

Voprosy ispolzovanija i prognozirovanija bjudžetov vremeni. Sbornik naučnych trudov
(Otázky využití a plánování volného času)

Novosibirsk, Akademiya nauk SSSR 1973, 132 s.

Sborník prací novosibírských sociologů shromažďuje stati zabývající se vesměs aplikací sociologie volného času v oblasti architektury a urbanismu. Novosibirští sociologové mají zde více než desetiletou tradici a získali již značné zkušenosti při řešení konkrétních architektonicko-urbanistických úloh v Moskvě, Kyjevě, Novosibirsku, Norilsku, Leningradě a v dalších městech. Výsledkem této spolupráce byla řada prací týkajících se typů, rozmístění a norem veřejných (zejména kulturněosvětových) budov a zařízení, analýza a předvídaní perspektivního chování lidí v nově budovaných částech města a na ně vázaných časových rozpočtů nově usídleného obyvatelstva i řada nových teoretických a metodologických otázek a úkolů při studiu časových rozpočtů obyvatelstva.

Základní metodou sběru dat je dosud časový snímek, s jehož pomocí se řeší zhruba tři základní typy úloh. Jsou to:

1. *analýza časových rozpočtů různých sociálních, profesionálních a demografických skupin obyvatel různých teritoriálních jednotek.* Cílem této analýzy je jednak popis faktického rozčlenění času u těchto skupin, jednak tvorba doporučení a sociotechnických opatření zaměřených na zkrácení neracionálních výdajů času;

2. *studium časových bilancí jednotlivých teritoriálních jednotek.* Základem této analýzy je studium časových rozpočtů obyvatelstva a bilance pracovních sil;

3. *studium jednotlivých druhů činnosti prostřednictvím časových výdajů na tyto činnosti.* Podle názoru novosibírských sociologů má tento postup kromě aspektu kvantitativního i aspekt kvalitativní (obsahový).

Sborník obsahuje dvě stati spíše programového zaměření, jednu statí analyzující výsledky dílčího experimentu v organizaci volného času v drobné urbanistické jednotce a pět statí, v nichž převažují metodické aspekty aplikace studia časových rozpočtů na architektonicko-urbanistické problémy. Ve sborníku je otištěna i obsáhlá anotace (B. P. Kutjreva) referátů týkajících se problematiky volného času z mezinárodního sociologického kongresu ve Varně.

V. A. Arťomov a E. P. Kostogarová ve stati *Některé otázky využití ukazatelů času v projektování měst* programově zdůrazňují nezbytnost spolupráce architektů a urbanistů při projektování územních celků i nezbytnost dílčích a speciálních empirických výzkumů zaměřených na získávání seriózních podkladů pro architektonickou práci. Podle názoru autorů architektura a urbanismus velmi výrazně ovlivňují jak organizaci životního způsobu práce architektů a sociologů nezbytností. Architekt svou činností vytváří neustále sociální experiment, neboť typ a velikost domů a bytů, způsoby organizace služeb, právě tak jako rozmístění obytných a průmyslových zón ve městě ovlivňují jak organizaci životního způsobu („bytu“), tak i struktury volného času, vztahy mezi lidmi, procesy migrace i další sociální sféry. Nové typy výstavby a osídlení jsou výrazným zdrojem sociální zkušenosti, kterou je třeba systematicky podchylovat, analyzovat a teoreticky zhodnocovat.

Specifickým rysem spolupráce sociologů s architekty a urbanisty je nezbytnost omezit se především na ty rysy a parametry sociální reality, jež jsou využitelné z hlediska praktického projektování a mohou být architektem v průběhu projektování ovlivňovány. Parametry dělí autoři na prostorové, časové a „kvalitativní“, přičemž všechny tři typy parametrů je třeba zkoumat jak vzhledem k teoretickým předpokladům, tak ve fakticitě a v sociálně psychologickém rozměru (mínění, motivy, hodnocení). Zapojení časových ukazatelů do systému plánování a projekce měst nese s sebou zvýšený zájem o prognózování časových rozpočtů.

Pro prognózování časových rozpočtů je nezbytné:

- vypracování vhodné klasifikace činnosti odražející činnost člověka a celé společnosti ve vztahu k potřebám;
- analýza tendencí v rozdělení času v souvislosti s restrukturalizací jeho hlavních komponent (pracovní doby, změn a obstarávání domácích služeb);
- vyčlenění soustavy faktorů ovlivňujících využívání času, jejich hierarchizace z hlediska důležitosti, přičemž velký význam je třeba věnovat souvztažnosti faktorů odvozených z individuálních charakteristik jednotlivců a vnějších podmínek života, zejména těch, jež jsou výsledkem činnosti architektů;
- prognóza změn ve vývoji jednotlivých determinujících faktorů;
- analýza sociální struktury obyvatelstva v

v souvislosti s otázkami studia využívání času, to znamená vyčlenění sociálněprofesionálních skupin, jež se liší ve způsobech využívání času.

Autoři konstatují, že přes značné výzkumné úsilí nedisponují dosud sovětské sociologové dostatečnou sumou znalostí umožňující více či méně přesně a zdůvodněně prognózovat využívání času.

Značnou pozornost věnují autoři využití časových rozpočtů v automatizovaném projektování urbanistických celků a důsledkům těchto postupů pro metodické časové rozpočty.

I. P. Kravčinskaja ve stati *Využití časového rozpočtu pro výpočet určení urbanistických norem sítě kulturních zařízení* popisuje zkušenosti s konstrukcí urbanistických norem na základě analýz časových rozpočtů v deseti větších sovětských městech (Gorkém, Sverdlovsku, Rostově na Donu, Jerevanu, Krasnojarsku, Ivanovu, Norilsku, Černogorsku, Jenisejsku a Igare).

Zajímavá je studie T. V. Michajlova, N. V. Rogožina a N. K. Trikaše z Kyjevského vědeckovýzkumného institutu teorie, historie a perspektivních problémů sovětské architektury, věnované vlivu kolektivních forem organizace mimopracovní doby na racionalizaci časových rozpočtů pracujících. Autoři zde analyzují výsledky zkoumání obyvatel Kyjeva a Severodoněcka z let 1966 a 1968 a především pak výsledky experimentu s dobrovolnou kolektivní organizací různých kulturních, zdravotních, vzdělávacích, sportovních a dalších činností. K experimentu byl vybrán jeden z okrsků Severodoněcka; samotný experiment byl prováděn podle předem připraveného programu podloženého předcházejícím důkladným demografickým rozбором okrsku, rozбором sítě služeb i analýzou postojů a mínění obyvatelstva a funkcí. V průběhu výzkumu byli vybráni lidé (10–12 % dotázaných), kteří byli ochotni pracovat v místě bydliště v rámci jejich kvalifikace. 34,6 % z nich bylo ochotno pracovat 2–4 hodiny týdně zcela bezplatně, bezplatně při recipročních úsluhách 28,2 %, za částečnou úplatu 37,2 % dotázaných. Experimentu se účastnilo v rámci okrsku přibližně 5 % obyvatel (10 % dospělého obyvatelstva). Výsledky výzkumu celkem potvrdily očekávání výzkumníků, pokud jde o snížení časových nákladů na stravování, péči o děti, nákupy a zvýšení množství času věnovaného vzdělání, výchově dětí, sportu apod. Autoři zejména zdůrazňují, že se zvýšilo množství času společensky organizovaného (z 10,2 % na 21,2 %).

Zajímavost výsledků nezmenšuje ani skutečnost, že výsledky experimentu nebyly porovnány s analogickou skupinou osob v experimentální situaci, avšak s odlišně strukturovanou podnětovou situací.

Stať A. I. Radčenko *Čas jako kritérium pro určení optimálních poměrů rozmístění služeb* má význam především metodický. A. I. Radčenko se při použití elementárních matematických operací pokouší o kvantifikaci časové výhodnosti používání různých služeb (jidel-

prádelna apod.), a to v závislosti na vzdálenosti místa bydliště od místa služeb. I když autor nebere v úvahu širší sociální kontexty používání služeb (na což upozorňuje i redakce sborníku), některé závěry jsou velmi zajímavé. Např. pro čtyřčlennou rodinu přesahují časové náklady na stravování v jídelně časové náklady na přípravu jídla doma již tehdy, kdy lze dosáhnout jídelny během deseti minut.

Stať L. I. Sevastanova *Minimalizace neracionálních časových výdajů jako cílová funkce optimalizace osídlení* teoreticky zdůvodňuje východiska řešení úlohy optimalizace osídlení. Autor zdůrazňuje, že úlohu optimalizace je třeba řešit postupně na třech úrovních: na úrovni velkých teritoriálních jednotek (svazových republik, ekonomických oblastí, krajů apod.), na úrovni organizace města a na úrovni jednotlivých městských zón, obytných čtvrtí a center společenského života. Optimalizace sítě osídlení je chápána jako klíčový moment územního plánování, přičemž východiskem řešení jsou výrobní a investiční struktury, cílem plánování je pak maximalizace životní úrovně obyvatel území. Životní úroveň je dáвана do souvislosti s bydlením, úrovní služeb, charakterem práce, volným časem a možnostmi jeho využívání i s možnostmi výběru a změny povolání. Optimalizace sítě osídlení je pojímána jako kompromis mezi úsilím o minimalizaci nákladů na výstavbu a využití komplexní výroby a osídlení a úsilím o minimalizaci časových ztrát obyvatelstva, zejména v rámci dojíždění do práce a využívání široce chápáných služeb obyvatelstvu.

Ve stati Ž. K. Archangelské a L. I. Sevastanova *Matematický model osídlení rozvíjejícího se města při stabilním umístění podniků* se pak vykládá axiomatika řešení úlohy optimalizace sítě osídlení při použití metod lineárního programování.

V. A. Arťomov, N. A. Balykova a Z. I. Kaluginová v článku *K otázce programu výzkumu časových rozpočtů vycházejí z předpokladu, že lidský život lze pochopit jako strukturu jednotlivých, navzájem mezi sebou propojených druhů činností. Redukci na časové vyjádření činností pokládají za možnou, neboť „představuje základ fungování a rozvoje společenského systému a odráží mnohé podstatné aspekty rozvoje společnosti“* (s. 89).

Strukturu časových výdajů je třeba zkoumat při výzkumu města v souvislosti se základními stránkami společenského systému: úrovní společenských, zejména výrobních vztahů (ukazatele migrace a fluktuace pracovních zdrojů, úroveň řízení) a úrovně výrobních sil města (kvalifikační struktury, hodnota základních fondů apod.). Autoři doporučují, aby sledování časových zdrojů a rozpočtů ve městě probíhalo na třech úrovních. Práce v první úrovni by se zaměřovala na nepřetržitě sledování podniků a úřadů, přičemž by se zejména sledovaly změny ve struktuře pracovních sil, zabezpečení podmínek pro individuální činnost ve městě, režimy práce úřadů a jejich vazby na režimy závodů, analýza časových ztrát v procesu interakce obyvatel s úřady,

sledování prostorové struktury města. Druhá úroveň by zahrnovala studium časových rozpočtů pracovníků podniků a úřadů (na základě výběrových šetření), třetí úroveň pak analogické sledování všech obyvatel města. Podobný výzkum předpokládá jednak spolupráci s řadou specialistů, jednak široké použití matematických metod analýzy.

Stat V. A. Artomova *Ukazatele použitelné v kvantitativní analýze činnosti* uvádí řadu ukazatelů odvoditelných z časového snímku obyvatel. Na rozdíl od naší výzkumné praxe zdůrazňuje autor nezbytnost jak ukazatelů konstruovaných pro souhrn populace, tak ukazatelů vyjadřujících časové výdaje participantů na té či oné činnosti. Autor zdůrazňuje užitečnost matematických metod analýzy časových rozpočtů, zejména pak regresní a korelační analýzy a taxonomie. Použití těchto matematických postupů je i důležitým předpokladem prognózy časových rozpočtů.

Soubor statí novosibirských sociologů představuje zajímavý pohled na současnou sovětskou aplikovanou sociologii. Předností prací novosibirského oddělení AN SSSR je již tradičně úzká spolupráce s ekonomy, znalost ekonomických teorií, bezpečné používání ekonometrických a matematických modelů: vůle dovést získané poznatky až na úroveň praktické aplikace. Recenzovaný sborník dokumentuje názorně všechny tyto přednosti a zároveň, ve statických zabývajících se optimalizací společenských procesů, otevírá i velmi zajímavé a naléhavé otázky teoretické a axiologické, důležité jak pro sociologii bydlení, urbanismu a volného času, tak pro teorii a praxi sociálního plánování. Nelze se však zbavit dojmu, že při řešení těchto složitých problémů se vlastní sociologická problematika dostává poněkud do pozadí.

Jiří Linhart

D. A. Kiknadze: Potřebnosti, povedeníje, vospitanije (Potřeby, chování, výchova)

Moskva, Mysl 1968, 138 s.

Zkoumání zákonitostí vývoje společnosti je nemyslitelné bez zkoumání potřeb, které jsou předmětem zájmu bezpochyby všech společenských věd, a zejména sociologie je nemůže nechat bez povšimnutí.

V pracích sovětských psychologů a sociologů je v poslední době věnována potřebám mimořádná pozornost. Zaujala nás především práce D. A. Kiknadzeho *Potřeby, chování, výchova*, která je sympatická již samotnou logikou postaveného problému.

Práce je členěna do tří základních částí:

1. Potřeby a společnost. Sociální určenost lidských potřeb.

2. Místo potřeb v systému faktorů chování člověka.

3. Výchova rozumných a zdravých potřeb — součást komunistické výchovy.

D. A. Kiknadze důsledně vychází z děl klasiků marxismu-leninismu. Stěžejní kategorií jeho práce je *potřeba*. Chování lidí je třeba vysvětlovat ne z obsahu jejich myšlení, ale z ma-

teriálních podmínek jejich života. Jestliže tedy v prvním přiblížení se zdá, že vědomí lidí, jejich zájmy, motivy, přání, touhy, záliby, náklonnosti, snahy, cíle jsou hybnými silami lidské činnosti, pak lidské potřeby (potřeby individuí, skupin, tříd, společnosti) jsou reálnými, skutečnými hybnými silami těchto ideálních hybných sil. Vznikly v procesu materiálního vývoje za určitých společenských vztahů a na jistém stupni rozvoje výrobních sil.

V centru pozornosti autora je tedy problém potřeb a veškeré další kategorie a jejich analýza jsou vztaheny k systému potřeb člověka jako základnímu faktoru lidské činnosti.

Správnost tohoto autorova pojetí je poněkud oslabena nejasně explicitě vymezeným pojmem *potřeby*: Potřeba je „nužda v čom-libo“. Tato obecná teze, teprve později specifikovaná, může být do jisté míry zavádějící. Napovídá totiž o chápání potřeb jen jako subjektivní determinanty lidské činnosti, o čemž by bylo možno diskutovat. Dále však autor doplňuje, že potřeba je spojujícím článkem mezi bytím a vědomím. Takovýmto pojetím systému potřeb jako vztahového systému subjektu k objektům materiálního světa je možno již lépe odůvodnit základní, určující postavení potřeb v determinaci lidského chování.

V první části práce autor uvádí do problematiky společenského pojetí potřeb. Vytváje tři základní úkoly společnosti v oblasti potřeb:

1. všestranný výzkum podstaty a charakteru lidských potřeb,

2. vytvoření nutných podmínek pro uspokojování rozumných potřeb,

3. výchova potřeb.

Druhá část práce je hlavním teoretickým přínosem pro oblast zkoumání potřeb a z nich odvozených faktorů chování člověka. Autor se zde v jednotlivých kapitolách vyrovnává s pojmy motivace, motiv, zájem, mravnost, povinnost ve vztazích k potřebám. Podává přehled jednotlivých pojetí potřeb především v sovětské psychologické literatuře. Rozlišuje tři skupiny autorů. Jedni řadí potřeby na roveň ideálních hybných sil, jako jsou zájmy, přání, snahy a cíle, druzí považují potřeby za faktor jen impulzivního chování člověka a odmítají jejich roli ve volných činnostech a jen třetí, nepoměrně menší skupina, ke které náleží i autor, chápe potřeby jako základní faktor chování lidí, jako reálnou hybnou sílu ideálních hybných sil (zájmů, přání, snah, cílů atd.).

V této druhé části práce se autor dále zabývá procesem motivace. Zde vystupují v jednotě objektivní i subjektivní stránka potřeby a činnosti k jejímu uspokojení. Na jednu stranu klade subjektivní nedostatek (konkrétní nužda, potřebnost), subjektivní prostředí (vnitřní systém potřebnosti), prostředky, možnosti a schopnosti uspokojení potřeby a subjektivní hodnotu — význam uspokojení potřeby a úsilí nutného k jejímu uspokojení. Na druhou stranu klade předmět potřeby (předmět nuždy, potřebnosti), objektivní prostředí, objektivní cesty — prostředky a možnosti uspokojení potřeby a objektivní hod-